

TEHETSÉGGKUTATÓ

A NÉMET EGYETEMEK ÉS AZ OKTATÁS VÁLTOZÁSAI A 16. SZÁZADI LUTHERI REFORMÁCIÓ TÜKRÉBEN

Gorzás Benjámín

Összefoglaló:

A tanulmány célja az 1517–1600 közötti időszak, tehát Luther Márton és kortársai oktatás- és nevelésügyben kifejtett munkásságának történeti jellegű vizsgálata: az, hogy a német oktatási intézmények, elsősorban az *universitas* intézménye, milyen változásokon mentek keresztül, és hogy mekkora szerepe volt ebben a protestantizmus megjelenésének, terjedésének és újító törekvéseinek, azokra milyen hatást gyakoroltak. Nem egyedül a reformációnak köszönhető a német oktatás megerősödése, sőt, kezdetben épp a hátráltatója volt. Az új egyetemek már a protestáns oktatás szerint igyekeztek a kor diákságát edukálni, a reformáció és a humanizmus eszmeisége pedig népszerűnek bizonyult, utóbbit a peregrináció is jól bizonyítja.

Kulcsszavak: művelődés- és egyetemtörténet, reformáció, peregrináció, humanizmus, protestáns oktatás

Abstract:

The aim of this study is to examine the historical character of the work of Martin Luther and his contemporaries in the field of education and upbringing in the period 1517-1600: how the German educational institutions, especially the “*universitas*”, changed and how much the contemporary emergence, spread and innovative efforts of Protestantism influenced them, and what innovative – or detrimental – effects they had. The Reformation was not the only factor in the strengthening of German education, in fact it was initially a hindrance to it. The new universities were already trying to educate the students of the time according to Protestant teaching, and the ideals of the Reformation and

humanism were proving popular, the latter being well evidenced by the peregrination.

Keywords: history of education and universities, reformation, peregrination, humanism, protestant education

Tér-idő kontextus – kutatásmódszertani meghatározások

Ha a 16. századi Német-római Birodalom területén lévő egyetemeken lezajlott sajátos változások és az egyetemek területi sajátosságainak vizsgálatára törekszünk, szükséges néhány alapvető fogalmat meghatározni. Mivel birodalomról beszélhetünk, ezért nyelvi, kulturális, társadalmi, vallási és történeti értelemben igen sokszínű területtel van dolgunk, és felmerül a kérdés, hogy milyen szempontok alapján határozzuk meg a korabeli egyetemeken bekövetkező változásokat. A történeti tér felvázolása nehézkes, mivel az említett terület speciális részekből tevődik össze, ami miatt nehéz meghatározni azt, hogy mit is nevezhetünk német területnek, német egyetemnek. A német szakirodalom számos alkalommal német nyelvterület címen vizsgálja a témát (*deutschen Sprachraum, deutschsprachigen Gebiete*), így a legfőbb fogalom a németajkú terület, amely a kiindulópontot jelenti, a tanulmány az ott létrehozott protestáns egyetemek történeti vizsgálatára koncentrál.

A dolgozat terjedelmi behatárolása, illetve a reformáció más ágainak nem elsősorban a témánkhoz való igazodása miatt a mélyreható elemzésből szükségszerűen kimaradtak olyan városok, területek, melyek lakossága nem feltétlen nevezhető németnek. Ennek kapcsán továbbá meg kell említenünk az osztrák Habsburg területeket, már csak abból a szempontból is, hogy a Habsburg igazgatás területén – itt elsősorban az osztrák örökös tartományokra gondolunk – a katolikus az elfogadott, számottevő és bevett vallás, ahol a korban egyébként jezsuita mozgalom alakult (pl. Bécs, egyházi választófejedelmek stb.). Emellett az olyan területek, amelyek Habsburg vagy német-római császári fennhatóság alatt állnak (lásd Németalföld, cseh területek, svájci területek vagy még a középkorban német fennhatóság alatt álló észak itáliai városok, főként Bologna) nem vonhatók be a fentebb lefektetett szabálykeretbe, ily módon szintén kimaradtak a vizsgálat tárgyköréből. Természetesen érdemes a területi meghatározásokkal óvatosan bánni, hiszen a korban egy egyetem nem mondható kizárólag homogén intézménynek, több ország/régió diákjai tanultak egy olyan helyen, melynek írott és beszélt nyelve mindenütt a kor univerzális és tudományos nyelve, a latin volt.¹

¹ Mikonya György (2014): *Az európai egyetemek története (1230–1700)*. ELTE, Budapest. 124–125.; Katus László (2014): *Európa története a középkorban*. Kronosz, Pécs. 302.

Városok és egyetemek

Nyilvánvaló, hogy az államnak szüksége van olyan tisztviselőkre, olyan írni és olvasni tudó, szakértelemmel rendelkező egyénekre, akik fenn tudják tartani az állam- és közigazgatást, valamint megfelelően el tudják látni a klerikális feladatokat. A kora középkorban ez rendszerint a papi réteget jelentette, hiszen annak volt lehetősége az egyházi iskolákban (katedrális és kolostori iskolák) ezen készségek elsajátításához.² Az egyetemek létrejöttével ez megváltozik, hiszen a már nem egyházi személyeknek is lehetőségük volt a tanulásra, de alapvetően továbbra is a valódi képzés volt a legmagasabb foka az oktatásnak. Ez nyilván nem véletlen, a korabeli értelmiségi réteg az egyházból került ki. A tanítók maguk is az egyház szerves részét képezték (persze ez nem jelent kizárólagosságot, világi műveltségű tanárok is voltak), de ez a középkorban, ahol az egyház a teljes korszakot, államot, társadalmat, műveltséget befolyásolta és átjárta, nem meglepő.

Az átláthatóság érdekében a legfontosabb protestáns egyetemeket igyekeztem táblázattal és térképpel elkülöníteni. A feltüntetett városok egyetemei valamiképpen kapcsolódnak a protestantizmushoz, részleges vagy teljes hitbéli átállás és ezáltal teljes körű oktatási változás történt. Mit tekintünk protestáns szellemiségű/irányultságú egyetemnek? Általánosságban: a 16. században a birodalomszerte elterjedt lutheri tanok begyűrűztek az egyetemekre. Jól érzékelhető a szemléletváltozás, a teológiai és egyéb tudományok oktatásának megváltozása, a tanrend és a korábbi oktatási formulák reformátorok igényei szerinti átalakítása. A csatolt térképen jól kivehetőek a vizsgálandó területek. A folyamatosan változó határok miatt nehéz megmondani, hogy a birodalom területén hány egyetem is alakult összesen, így az alapot az egyetem megalakulásának évszáma adja, és az, hogy alapításkor melyik államhoz tartozott a város. Így a következők állapíthatók meg: az 1500-as évek legelejéig Európa terüle-

² Ennek az igénye természetesen nem Luthernél merült fel először. A késő antikvitás korában, a Kr. u. 4. században a Római Birodalom új központja Konstantinápoly lett (aminek következtében a birodalom tengelye eltolódott és a súlypont keletre helyeződött át, ez pedig nyugaton gazdasági és adminisztrációs hanyatlást okozott. A korábban hivatalos vállalkozó családok/személyek köréből alakult ki az egyébként a korábbi római városokban székelő püspökség. A püspökök azok, akik aztán a kereszténység vezető rétegévé avanszáva jó alapot biztosítottak a hivatalszervezet – a bírások, iskolafenntartás, szociális feladatok stb. – fenntartásában. A Római Birodalom intézményeinek keresztény átalakulása magába foglalta az államnak a kulturális szférából való kivonulását. Az egyházi iskolák voltaképp a mindenkori írástudók, értelmiségiek és a művelt papság kiművelését hajtották végre, amit a következő Luther-idézet is alátámaszt: *„Es sollen die Bischöfe geschickt sein, die Andern zu unterrichten und zu lehren.”* Lásd: Weimarer Ausgabe (WA). D. Martin Luthers Werke (Kritische Gesamtausgabe). Band 26. *Schriften 1528*. Weimar. 1909. 236.

tén összesen több mint 70 egyetem jött létre, a német területeken (beleértve az osztrák, svájci részeket és a Németalföldet) 17 egyetem alakult.³

A felsorolt intézmények három csoportba sorolhatók: az 1. csoport azon egyetemek neveit tartalmazza, amelyek egyértelműen nem a korszakunkban (16. század) alakultak ki, hanem egy, esetenként két évszázaddal korábbi alapítások, azaz a középkor szülöttei; a 2. csoportban azokat az egyetemeket látjuk, amelyek már korszakunkban, a 16. század első pár évében alakultak mint katolikus intézmények, és az 1520–30-as években váltak újhíttűvé; a 3. csoport az, amelyikben az egyetemek már egyértelműen a protestantizmus megjelenésének köszönhetően, az új keresztény irányzat meghatározó elvei alapján jöttek létre.

Egyetemek – alapítás	Katolikus	Protestáns
Heidelberg – 1385	+	+ (1558)
Erfurt – 1379	+	+ (1566)

1. táblázat. *Protestáns irányultságú német egyetemek (1300–1400).* (Forrás: Frijhoff, Willem (1996): *List of European Universities in the Early Modern Period.* In: Rüegg, Walter (ed.): *A History of the University in Europe. Volume 2. Universities in Early Modern Europe (1500–1800).* Cambridge University Press, 80–105.)

Lipce – 1409	+	+ (1539)
Rostock – 1419	+	+ (1531)
Greifswald – 1456	+	+ (1539)
Tübingen – 1476	+	+ (1534)
Frankfurt (Oder) – 1498	+	+ (1539)

2. táblázat. *Protestáns irányultságú német egyetemek (1400–1500).* (Forrás: Frijhoff, Willem (1996): *List of European Universities in the Early Modern Period.* In: Rüegg, Walter (ed.): *A History of the University in Europe. Volume 2. Universities in Early Modern Europe (1500–1800).* Cambridge University Press, 80–105.)

³ Alapítási dátum alapján sorrendben: Bécs, Heidelberg, Köln, Erfurt, Würzburg, Lipcse, Rostock, Löwen, Freiburg, Greifswald, Bázél, Ingolstadt, Trier, Mainz, Tübingen, Wittenberg, Frankfurt (Oder). A szakirodalom túlnyomó többsége eltérő módon írja le a 14. századtól kialakult egyetemeket, lásd: Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála (2019): *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526.* ELTE, Budapest. 28–30.

Wittenberg – 1502	+	+ (1517)
Marburg – 1527	–	+
Königsberg ⁴ – 1544	–	+
Jéna – 1557/58	–	+
Helmstedt – 1575/76	–	+

3. táblázat. *Protesztáns irányultságú német egyetemek (1500–1600).* (Forrás: Frijhoff, Willem (1996): *List of European Universities in the Early Modern Period.* In: Rüegg, Walter (ed.): *A History of the University in Europe. Volume 2. Universities in Early Modern Europe (1500–1800).* Cambridge University Press, 80–105.)

Térkép. *Protesztáns irányultságú egyetemek a kora újkorban.* (Forrás: https://cdn.blog.hu/am/amultnakkutja/image/8_1.jpg (letöltés dátuma: 2024. 01. 16.)

A táblázatokból jól kivehető, hogy a kezdeti néhány alapítás után két jelentős alapítási korszakot tudunk elkülöníteni egymástól. Az első az

⁴ Königsberg nem tartozott ekkor a Német-római Birodalom területéhez, az attól független Német Lovagrend államának városa volt.

1400 és 1500 közti, a másik pedig az 1500 és 1600 közti időszak; mindkét periódusra jellemző a jelentős alapítási hullám. A térképről jól látszik, hogy az oktatás elsősorban Európa északi részén erősödött meg, az északi, germán része vált protestánssá, és a déli, latin rész maradt katolikus. Azonban politikai okok miatt a németiség egy jelentős része, több mint harmada, a katolikus maradt, miképpen Németalföld, tehát a holland, flamand nyelvűek egy része is, aminek kifejezetten V. Károly (ur. 1530–1556) császár az oka, aki spanyol és nápolyi királyként nem engedhette meg magának azt, hogy a protestantizmus mellé álljon – ne feledjük, hogy a Németalföld gyakorlatilag a Habsburg tartományok részeként értelmezhető.

Ha az egyetemalapítási évszámokat megvizsgáljuk, kitűnik, hogy – összehasonlítva a más európai területeken lévő alapításokkal – a Német-római Birodalom területén az egyetemalapítási folyamat jóval később kezdődött meg, mint Európa más területein. 1385/86-ig, tehát az első német egyetem alapításáig több mint 30 intézmény alakult Európa-szerte. Felmerül a kérdés: tekinthető-e megkésettnek a német egyetemi oktatás létrejötte és fejlődése? Miért nem alakultak német egyetemek gyakorlatilag a 15. század előtt, és hogy kell-e ezzel nekünk foglalkoznunk? A nemzetközi és magyar szakirodalom alapján azt látjuk, hogy a kérdéssel ez idáig nem foglalkozott érdemben a történettudomány.⁵ Német egyetemekről kizárólag a 14. század végétől beszélhetünk (Heidelberg), de az igazi csúcspont egyértelműen a 15. századra esik. A 15. századot általánosságban a különféle oktatási intézmények ugrásszerű növekedése jellemzi. Ez a folyamat vélhetően összefüggésben van a korban a művelődési és eszmei irányultság széles körű elterjedésével, a humanizmus és hatásainak terjedésével. Európa számos területén sorra alakultak már a 9. századtól kezdve az *universitas* intézményei, amiből épp az az állam maradt ki, amely vezetőinek, a mindenkori császároknak (és pápáknak) a birodalom centrális elhelyezkedése miatt az élen kellett volna járniuk az egyetemalapítások terén.⁶ Egy egyetem alapítása általában két résztvevőn, az adott uralkodón (térségünkben inkább egy bizonyos fejedelmen, tehát a birodalom sajátos területi széttagoltságát nézve az

⁵ A témát némileg érintette Fináczy Ernő, kiemelve, hogy a műveltség/oktatás szempontjából a korabeli német területek erősen alulműveltek lehetnek, az iskolai nevelés erősen hanyatlott (ez persze nem túl meglepő Luther fellépésének árnyékában). Állítását korabeli forrásokkal igyekszik alátámasztani, vö.: Fináczy Ernő (1919): *A renaissancekori nevelés története*. Hornyánszky, Budapest. 173–175.

⁶ Az egyházi tisztségviselők képzetlenségére a következő adat hívja fel a figyelmet: a 1002 és 1197 közötti német püspököknek csupán 4 százaléka járt külföldi oktatási központokba (25 fő a 646-ból), a 13. századra pedig még inkább romlik a tendencia. Moraw, Peter (2008): *Gesammelte Beiträge zur Deutschen und Europäischen Universitätsgeschichte*. Brill, Leiden–Boston. 400–401. <http://doi.org/10.1163/ej.97890004162808.i-620>

egy-egy területi uraságokon is⁷) és az egyházi hierarchia legmagasabb fokán álló személyen, a pápán múlott, aki kiváltságlevellel igyekezett legitimálni az újonnan alapított intézményt.⁸ Emiatt már rögtön gondolhatunk egy okra, amely aztán a feltételezett problémát is kiválthatta, jelesül az investitúraharc hosszú évtizedeken, évszázadokon át tartó eseményére (de példaként hozható a nagy nyugati egyházszakadás is, 1378–1417), mely éppen ama két személy közt folyt, akiknek a jóváhagyása szükségeltetett egy egyetem megalakulásához. A Száli- és Hohenstaufen-ház császárai és leszármazottjai révén a háború jelentősen elhúzódott, végeredményként pedig a német fejedelmek mint szuverén uralkodók voltak azok, akik az egyébként központilag meggyengült állam belpolitikáját meghatározták.⁹

A politikai események mellett érdemes kiemelni, hogy egyetemi intézmény nyilvánvalóan csak olyan városban tudott kialakulni, ahol korábban már megvoltak bizonyos előfeltételek, az alapítás kérdése többek között összefüggésben áll a városok lélekszámával is. A városban élés a kora újkorban inkább számított kivételnek, egyfajta privilégiumnak, nem volt általános jelenség. Ehhez az állításhoz Julia A. Schmidt-Funke egy érdekes adattal szolgál; bár a 18. század végéig Európában szinte mindenütt nőtt a városok kiterjedése és népessége, 1800 körül az 5000 főnél nagyobb városok lakossága még az urbanizáltabb Nyugat-Európában is csak valamivel több, mint 20%-át tette ki az össznépeségnek.¹⁰

A reformáció időszakát, Luther Márton tevékenységét megelőzően a legnagyobb lélekszámú német városok, Nürnberg, Augsburg vagy Straßburg esetében a lakosság kb. 30%-nak feltételezhető az íráskészsége; Augsburgban a kutatások szerint a legtöbb családban legalább egy fő tudott olvasni.¹¹ Ne felejtsük el azt, hogy itt városlakókról beszélünk, te-

⁷ Haraszi – Kelényi: i. m. 29.; Hammerstein, Notker (1996a): Universities in the Holy Roman Empire. In: Rüegg: i. m. 140. A fejedelmek területi függetlensége az augsburgi vallásbékében (1555) még hangsúlyosabban jelent meg („*Cuius regio, eius religio*”). Aki egy adott területnek az ura, az határozza meg, hogy ott milyen vallású irányzatokat kell követni, és tudjuk, hogy a Német-római Birodalom történelmének nagy részére jellemző az, hogy bár van egy császári pozíció, legtöbbször inkább szimbolikus hatalommal, valójában az ország több száz különböző államocskára, szabad királyi, birodalmi városokra aprózódott szét.

⁸ Katus László: i. m. 301.

⁹ A Német-római Birodalom belső strukturális felépítéséről lásd: Burkhardt, Johannes (2009): *Deutsche Geschichte in der frühen Neuzeit*. Beck, München. 18–30. <http://doi.org/10.17104/9783406615344>

¹⁰ Julia A. Schmidt-Funke (2015): Städtische Wohnkulturen in der Frühen Neuzeit. In: Eibach, Joachim – Schmidt-Voges, Inken (Hrsg.): *Das Haus in der Geschichte Europas: Ein Handbuch*. De Gruyter, Oldenbourg. 217. <http://doi.org/10.1515/9783110358988>

¹¹ Kaufmann, Thomas (2016): *Geschichte der Reformation in Deutschland*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 67. Ehhez Hajnal István hozzáteszi, hogy Frankfurtban a 15–16. században a lakatosmesterséget űzők között is százasaival fordulnak elő saját kezű aláírások, ami némi íráskészségről árulkodik. Hozzáteszi, hogy egyes városokban a

hát nem a szegény, paraszti réteget látjuk, akik nem tudták megengedni maguknak az oktatást. Fontos hozzátenni, hogy az államapparátus működtetése rendszerint valamiféle méltósághoz is kötve volt.¹² A oktatás nemcsak amiatt volt kiváltság, mert egy paraszti család nem engedhette meg magának az ezzel járó anyagi költségeket, de a társadalomban betöltött szerepük alapvetően hátrányos volt, származáson alapuló jogokkal nem rendelkeztek.¹³ Ugyanakkor a városlakók munkája gyakran megkövetelte legalább az elemi tudásszintet. Jól érzékelhető, hogy a 16. századra csökken az analfabetizmus a városi régiókban,¹⁴ ami inkább tekinthető természetes folyamatnak abból a szempontból, hogy még mindig Luther időszaka előtt járunk. Ebből viszont az állapítható meg, hogy a reformáció inkább csak ráerősített, hozzájárult ahhoz, hogy az oktatás, a műveltség magasabb arányban és szélesebb körben legyen elérhető az emberek számára. A reformáció sikeressége inkább minőségi változásokban mutatkozik meg. Azonban nem lehet alapvetően csak városi műveltségről beszélni, mivel a városon kívüli kézművesek vagy éppen a földműveléssel foglalkozó, feltehetően paraszti származású egyének nemcsak németül, de esetleg még latinul is ki tudták magukat fejezni.¹⁵ A kora újkor folyamán számos új technika, eszköz és eljárás mód jött létre, mely tudáshoz már kellő szakértelemnek is párosulnia kellett.¹⁶ Az olyan szervezetek számára, amelyek megkövetelték az adminisztrációt: a céhek, később a manufaktúrák, nem beszélve az államigazgatás feladatköreiről – ezen szakmák műveléséhez már a korban szükségeltetett az írástudás, a számtan ismerete.¹⁷ Az iskola pedig az alapvető szükségeket biztosította annak érdekében, hogy be tudják fogadni az új ismereteket (a 15. század új technikái között a reformáció egyik legfontosabb eszköze, a nyomda, szintén magas szintű műveltséget követelt meg¹⁸). Ez nagy változás a középkor-

polgárjog feltételének számított az íráskészség elsajátítása. Hajnal István: *Az újkor története*. Akadémia, Budapest. 1988. 142.

¹² Orosz István – Barta János – Angi János (szerk.): (2006): *Európa az újkorban. 16–18. század*. Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen. 93.; Moraw Péter: i. m. 410.

¹³ Érdemes hozzátenni, hogy a korábbi példákkal ellentétben – amelyek azt igyekeztek bizonyítani, hogy az egyetemlátogatás leginkább a felső társadalmi réteg sajátja lett volna – a magyar peregrináltak esetében eddig nem találtak nemesi származású diákok. Vö.: Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála: i. m. 33.

¹⁴ Összehasonlításban más országokkal, Peter Burke megjegyzi, hogy a franciaországi Narbonne városában a kézművesiparban dolgozók kb. 65%-a tudott írni és olvasni. Vö.: Burke, Peter (1991): *A népi kultúra a kora újkor Európában*. Századvég, Budapest. 293. Kaufmann, Thomas: i. m. 67.

¹⁵ A kora újkor technikai változásokról lásd: Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 48–54.

¹⁶ Bővebben lásd: Barbier, Frédéric: i. m. 28–30.; Kulcsár Zsuzsanna (szerk.): (1964): *A középkori élet*. Gondolat, Budapest. 155.

¹⁸ Bár a nyomdászat korszakalkotó találmánynak bizonyult, Johannes Burkhart szerint a 16. század elejére jelentősen visszaszorult az alkalmazása: ennek okait a kismértékű

hoz képest, hiszen a technikai fejlődés, a specializálódás új élethelyzetet teremtett, amihez alkalmazkodni kellett, azonban nem szabad mindent túldimenzionálni: a 16. századi Európa igen nagy részében még így is leginkább a szóbeliség a jellemző (nem véletlen, hogy Lutherék elsődleges célja az igehirdetés megreformálása volt, hogy az elsősorban anyanyelven történjék¹⁹).

A nyugat-európai városfejlődés hatására a 15. század második felében megnőtt a lakosság száma, és ezzel párhuzamosan a városok jelentősége is. A 16. század elején négy-öt olyan város volt, melyeknek közel százezeres volt a lakossága; Párizs, Nápoly, Milánó, Velence, Lisszabon – jól látszik az észak-itáliai városok térnyerése.²⁰ A területi integritás is nagy szerepet játszott, Itáliához képest a német birodalom területe jóval nagyobb volt, a népességkoncentráció pedig kisebb. Azonkívül ezek kereskedővárosok voltak, tehát a kereskedelem nyilván erőteljes befolyásoló szereppel bírt, szabályos tömegeket tudtak bevonzani a városba. A legnagyobb német városok közé tartozott Augsburg, Köln és Nürnberg. Utóbbi a falain belül kb. 40 000 lakost számlált, területén pedig körülbelül 25 000 további lakossal számolunk, tehát a 16. század elején széles körben 65 000 lakosa volt a városnak (ez jóval kevesebb, mint a korban az igazi nagyvárosok lélekszáma²¹). Ezt azért fontos kiemelni, mert korábban láthattuk, hogy ennek a városnak kb. a 30%-a sajátította el az íráskészséget, tehát ha csak a szűk városlakosságot nézzük, kb. 7500 főnél feltételezhetjük ezt.

A reformáció erősen kapcsolódik a városokhoz. Amikor arról beszélünk, hogy a reformáció következtében milyen korábbi katolikus intézmények (templomok, kolostorok, iskolák) szűntek meg, akkor Nürnberg példáján keresztül jól vizsgálható az állítás. Problémaként merült fel annak lehetősége, hogy mivel a tartományuraknak fontos volt a reformáció, ki tudták sajátítani a korábbi katolikus birtokokat, a szerzetesrendek földjeit, tehát mindez számukra feltehetően jelentős haszonszerzéssel járt.²² Philipp Melanchthon hatására Nürnberg városában fokozatosan

keresletben feltételezi (ekkor a lakosság 10%-a rendelkezik olvasáskészséggel), vö.: Burkhardt: i. m. 44. Ennek alapján viszont egyértelmű siker a reformáció, ami erőteljesen fellendíti a nyomdászatok működését, az iskolázottság növelésével pedig az olvasáskészség is kiterjedt.

¹⁹ Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 378–379.

²⁰ Chaunu, Pierre (2001): *A klasszikus Európa*. Osiris, Budapest. 215–219.; Barbier, Frédéric (szerk.): (2010): *A modern Európa születése*. Kossuth, Budapest. 24.; Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 90.

²¹ Grimm, Harold J.: Lazarus Spengler (1978): *A Lay Leader of the Reformation*. Ohio State University Press. 7.

²² Jung, Martin H. (2012): *Melanchthon és kora*. Kálvin, Budapest. 32. Ugyanezen aggályait fejezte ki 1548-as jelentésében a velencei követ Lorenzo Contarini, megemlítve a protestáns birtokkiszajátítás problémáját: „*L'avarizia, perchè non avendo altro desiderio che di usurpare i beni della chiesa, e farli propri, hanno perciò lasciata la vera fede cattolica, e son venuti in tutti quegli errori che le signorie vostre sanno...*” Alberi, Eugenio (1839):

felszámolták a kolostorokat és templomokat²³ – ez lesz aztán az egyik fő oka annak, hogy a reformáció kezdeti időszakában a protestáns oktatás miért került válságba, és hogy miért születtek meg azok az irodalmi művek, melyek e problémák megoldását szorgalmazták.²⁴ A birodalom különböző területeit leginkább a fejedelmek irányították, akik a Német-római Császárság immáron több mint 500 éves fennállása során állandó jelleggel igyekeztek a függetlenséget elnyerni, vagy legalábbis szuverén uralkodónak tűnni, ezzel számos konfliktust okozva az adott uralkodónak. Az augsburgi vallásbéke híres elve („*cuius regio, eius religio*”) kapcsán, mely gyakorlatilag immáron vallási értelemben is teljhatalmat adott az adott állam fejedelmének (ezzel pedig a központi kormányzás, a császár szerepe még jobban leértékelődött), felmerül a kérdés, hogy az egyes fejedelemségekben nem alakulhatott-e ki az ún. magánegyház intézménye. Kijelenthető-e, hogy a fejedelmek elsősorban a saját politikai hatalmuk prosperálását látták a kor vallási krízisében? Hiszen azt látjuk, hogy a reformáció terjedésével a korábbi katolikus intézmények, templomok, kolostorok, a szerzetesség mind válságon ment át, és az adott területen eme intézmények megszűnésnek lehetünk tanúi. A fejedelmek pedig a királyi hatalom korlátozását érték el, illetve a különféle egyházi birtokokat ki tudták sajátítani a saját hasznukra²⁵ (persze ez nem csak a német területeken volt megfigyelhető, elég csak az angol királyra, VIII. Henrikre gondolnunk, aki a katolicizmus lelkes védnökeként – *defensor fidei* – önkényesen, gondolkodás nélkül kiszakítja országát a pápai fennhatóság alól, és önös érdekeinek megfelelően hozza aztán létre az anglikán vallást). A császár–fejedelem ellentétre a 16. században is bőven találunk példát.²⁶ De ez a folyamat, ez a jelenség nem a kora újkorban bukkant fel először. A kora középkor vége felé, az ezredforduló táján szintén a német területeken jelenik meg az *Eigenkirchentum* fogalma és gyakorlata, azaz a ma-

Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato. Vol. I. Relazione di Lorenzo Contarini 1548. Firenze. 406. <http://doi.org/10.1017/CBO9781139175555>

²³ Grimm, Harold J: i. m. 85. Hasonló történet Marburgban is, ahol az első protestáns alapítású egyetem szintén a korábbi kolostori épületek kisajátításával született meg. Chadwick, Owen (1998): *A reformáció.* Osiris, Budapest. 262.

²⁴ 1520-tól kezdődően számos primer forrás áll rendelkezésre arról, hogy a korabeli német oktatás válsághelyzetét miképp próbálták megoldani, ezek a Weimarer Ausgabe (Band 6; Band 15; Band 26; Band 30 II.) forrásgyűjteményben érhetőek el: *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*, 1520; *An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes, daß sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*, 1524; *Unterricht der Visitatoren, an die Pfarrherrn im Kurfürstenthum zu Sachsen*, 1528; *Ein Sermon oder eine Predigt, dass man Kinder zur Schule halten solle*, 1530.

²⁵ Orosz István–Barta János – Angi János: i. m. 193.; Chadwick, Owen: i. m. 260–261.

²⁶ Talán a legszembetűnőbb eset az, amikor az ún. második schmalkaldeni háborúban (1552) a korábban még V. Károlyral szövetséges szászországi Móric herceg – később választófejedelem – jobbnak látta, ha átáll a protestánsokhoz, és hátba támadja a császárt, ami Károly politikai karrierjének a végét jelentette.

gánegyházi rend, saját birtokú egyházi rendszer, ami a szimónia és a decentralizáció magját képezte.

Tehát az állam belső felépítése – kiskirályságok/fejedelemségek, a császári kontroll hiánya – is befolyásolta az egyetemalapítási folyamatot. Társadalmi, közigazgatási értelemben az egyetemek előzményei a szerzetesi/kolostori iskolák voltak, így a kérdéskörben érdemes lehet kitérni a Német-római Birodalom egyházszervezetére, kolostori hálózatára is, azonban ez túlfeszítené tanulmányunk kereteit. Az sem szükségszerűen rossz, ha egy egyetem csak a középkor utolsó felében alakult meg, mert így esetleg nem kellett szembenéznie azokkal a kezdeti problémákkal, melyek az ezredforduló környékén még fennálltak (bár tény, hogy az elmélyülésre, a városi életbe való szerves betagozásra is sokkal rövidebb időintervallumban volt lehetőség, ami szintén kiválthat bizonyos problémákat). Ez már csak abból is jól látszik, hogy Lutherék leginkább az elég későn, tehát a 15. században alakult egyetemeket igyekeztek átalakítani, nyilván jó okkal. Luther maga is az egyetemi rendszer terméke, tisztában volt annak problémáival mind hallgatóként, mind pedig oktatóként, a teljes életét ebben a rendszerben, a szellemi és kulturális élet legmagasabb intézményesített fokán élte. Magát a reformációt tekinthetjük úgy, mint az egyetemről, az *universitas* szellemi műhelyéből felszínre törő hit-/kultúra-/művelődési reformot, ami vitát generált a döntéshozók, elöljárók és azok közt, akik újító szándékukat nem leplezve próbálták a kor domináns egyházi felfogását megváltoztatni, megreformálni.

Összefoglalva, nem elsősorban a reformáció az okozója annak, hogy az oktatás a korban látványosan fejlődött. A folyamat előrehaladottabb volt, mint korábban vélték. A 16. században pedig további erőteljes fel-futás érezhető, ami a humanizmusnak és a reformációnak egyaránt köszönhető. Utóbbi tényezők inkább ezt gyorsították, szélesebb körben elérhetővé tették. Itt egy szerves átalakulás látszódik: a 15. és 16. század gyakorlatilag egymásra utaltan fejlődik.

Az oktatás kérdése a lutheránus területeken

Kezdetben az újfajta lutheri elképzelés az oktatás vonatkozásában egyáltalán nem volt tökéletes, gyakorlatilag a Luther fellépése utáni évtizedben bekövetkező oktatási, hitéleti változások a források alapján inkább csak kárt okoztak (ahogy Henning Schluss fogalmaz, *Bildungskatastrophe*²⁷ bontakozott ki). Egyrészt megfigyelhető volt birodalom-szerte egy

²⁷ Vö.: Schluß, Henning (2014): Die Reformation als Bildungskatastrophe – Luthers Pädagogik zwischen Mangel und Utopie. In: *Spurenlese. Wirkungen der Reformation auf Wissenschaft und Bildung, Universität und Schule*. Hrsg. Reformationsgeschichtliche

lázadásszerű közhangulat a korábbi rendszerrel kapcsolatban. Ez nemcsak az egyházi, de a világi szférában is érzékelhető volt, ami aztán együtt gyakorlatilag ez egész művelődési rendszert bedöntötte. Az egyetemeken bekövetkezett egy változás, aminek egyik következménye a tanári kar összetételének megváltozása volt, a reformáció legelején azonban még nem volt meg a szükséges tanári/értelmiségi utánpótlás. Ebből pedig a karok elnéptelenedése következett, amivel maga az egyetem/iskola is elnéptelenedett. Az iskolák költségvetési gondokkal küzdöttek, mert nem érkeztek támogatások, nem voltak hallgatók, nem tudták fenntartani az intézményeket, katolikus oldalról pedig segítséget nem is várhattak,²⁸ se császárit. Sorra tűntek fel minden városban, településen az új hitet követők tábora, akik egységes tanítás hiányában sajátosan, önszerveződő módon próbálták meg az új hitreformok tanait gyakorolni. Egyáltalán maga az egység hiányzott, és egy olyan személy, aki az egészet át tudta volna fogni. Ezért érzékelhető a reformáció első néhány évtizede negatívnak, és ez az oktatás területén is meglátszik. A másik probléma a lutheri reformációval kapcsolatban, amely már nem csak művelődési területet érintett, a szerzetesség és a kolostorok fokozatos megszűnésének ténye. Utóbbi kapcsán fontos megemlíteni Bernhard Lohse nagy terjedelmű művét, ahol részletesen kifejti és elemzi a reformáció és a szerzetesség kezdetben a kiegyezés felé hajló álláspontját, ami aztán mégis a teljes szakításhoz és végül a szerzetesség megszűnéséhez vezetett (itt persze a protestánssá lett fejedelemségekre gondolunk²⁹). Ugyanez a folyamat a Magyar Királyság területein is megfigyelhető.³⁰ Nem meglepő, hogy a szerzetesség a protestáns fejedelemségekben gyakorlatilag megszűnik, mivel 1530-ig az oktatást is elvették tőlük, tehát egyházi és világi értelemben is túllép a szerzetesség egyébként a korban megkérdőjelezhető intézményén (egy 1524-es forrás szerint³¹ Luther gondterhelten figyelte a kolostorok leépülését, így talán feltételezhető, hogy ez inkább

Sozietät der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. EVA, Leipzig. 69–89.

²⁸ Hogy mennyire ellenszenves fogadtatásban részesültek az új hit iránt érdeklődők, jól mutatja Johannes Pettendorf esete, akinek a neve mellett, miután a teológia doktoraként, egyetemi rektorként, majd würzburgi felszentelt püspökként a lutheranizmus elismerője lett, az évkönyvben a „*hereticus factus*” bejegyzést találjuk. Sheffler, David L. (2008): *Schools and Schooling in Late Medieval Germany (Regensburg, 1250–1500)*. Leiden–Boston, Brill. 305. <http://doi.org/10.1163/ej.9789004166646.i-417>

²⁹ Lohse, Bernhard (1963): *Mönchtum und Reformation Luthers: Auseinandersetzung mit dem Mönchsideal des Mittelalters*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 325–342, 344–355.; Bitskey István (1978): *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Budapest. 120.

³⁰ A 16. századi magyar kolostori válságjelenségről bővebben lásd: F. Romhányi Beatrix (2009): A koldulóbarátok szerepe a XV–XVI. századi vallási megújulásban. In: F. Romhányi Beatrix – Kendeffy Gábor (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Gondolat, Budapest. 151–152.

³¹ *An die Ratsberren aller Städte deutschen Landes, daß sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*, 1524. In: WA 15. 9–53.

a humanizmus oldaláról történik, de nyilván egy ennyire vallási értelemben megosztott államban mondhatni evidens, hogy bizonyos csoportok elhagyni kényszerülnek korábbi pályájukat, vagy áttelepülni kényszerültek egy másik államba). Azonban ez nyilván visszás eredményt is szült, hiszen korábban, a középkor nagy részében elsősorban az említett egyházi intézmények, többek közt a kolostori és székesegyházi iskolák jelentették a művelődés bázisát, viszont ezek felszámolásával, ellehetetlenítésével épp ellenkező célt értek el; tehát a maradék olyan intézményforma is megszűntetésre lett kényszerítve, ahol oktatás zajlott.

Maga az új értelmiség is valahol holtpontra jutott a protestantizmus korai időszakában abban a tekintetben, hogy mit is kéne tanítaniuk. Nem volt még egységes, kiforrott oktatási program, követelmény, mint korábban a katolikusoknál (mondhatni szabályosan repkedtek a korban a különféle új vallási, filozófiai gondolatok, amelyek legtöbbje alapjaiban kérdőjelezte meg a korábban bevett gyakorlatokat, szokásokat), tehát jobb híján – és a *Sola Scriptura*-elv alapján – leginkább csak a Szentírást olvasták az ott maradt tanulókkal („Egészen elég nekünk, ami a Bibliában van...; a Szentírást és semmi mást ne tanítsunk...”).³² A problémára egy 1530-as forrás szintén felhívta a figyelmet:³³ kifejezetten az a magatartás vált uralkodóvá, hogy a szülők ódzkodtak a gyermekeiket iskolába küldeni. Itt ki kell emelnünk egy sajátos oktatási módszert, ami épp Luther ösztönzésére erősödött meg. A polgári-városi otthonokban, a szűk családi körben, a házközösség (*Lebensgemeinschaft*) mint a vallási és társadalmi nevelés elsődleges helyszínén a szülői minta az, ami az emberek mindennapi életét meghatározta: hogyan kell keresztényként viselkedni, szorgalmasan és keményen dolgozni stb.³⁴ Luther igyekezett buzdítani minden keresztény szülőt, hogy társadalmi és vallási kötelességeit beteljesítve, rendes képzést biztosítson a gyermekeik számára, hogy azok valamiféle műveltséget, szaktudást sajátítsanak el: „*Alighanem nekünk, embereknek kell majd megteremtenünk. Ezt a hivatalt ugyanis nem ökrökre és lovakra bízta rá, hanem ránk, emberekre. De honnan vegyünk hozzá embereket, ha nem azoktól, akiknek vannak gyermekeik?*”³⁵ Luther egy másik nézőpontot is kiemel: alapvetően nem veti meg, sőt elfogadja azt a kora újkorban jellemző gyakorlatot, amely a családban, házakban történik, miszerint a háztartás feje, a *pater familias* egyik feladatköre éppen az, hogy legyen tisztában a keresztény hittel, miáltal egyfajta lelkipászto-

³² Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittész Gábor (szerk.): (2013–2020): *Luther válogatott művei* (LVM). Luther, Budapest. 2. kötet (2017). 220., 222.; WA 6. 459., 460.

³³ *Ein Sermon oder eine Predigt, dass man Kinder zur Schule halten solle*, 1530. In: WA 15. 508–588.

³⁴ Ifj. Barta János (1996): „*Napkirályok*” *tündöklése. Európa a XVI–XVIII. században*. Csokonai, Debrecen. 64.; Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 394.

³⁵ LVM 4 (2019). 549.; WA 30 II. 530.

ri feladatot bízott rájuk.³⁶ Ezt a fajta szemléletmódot jól láthatjuk Luther Márton kis kátéjában (*Der Kleine Katechismus Martin Luthers*, 1529), ami egyik fontos műve a keresztyén tanításokról, melyet alapműnek tekintettek az egyházi és az állami iskolákban is. Itt szintén megjelenik a család hitoktatásának az igénye, mely az otthoni nevelés felértékelődéséhez vezetett.³⁷ Így elfogadhatjuk azt a tényt, hogy a reformáció megőrizte, sőt fenntartotta az otthoni, családi oktatást.³⁸ Persze az oktatás ezen szintje nem vindikált magának kizárólagosságot. Luther óva intett minden szülőt attól, hogy a gyermekeiket kizárólag otthon nevelve, mellőzzék az intézményesített oktatás lehetőségeit. Az iskolákat tekintve egészen a 15. századig általánosságban jellemző, hogy mind az alsó-, mind a felsőoktatás terén nyilvánvalóan az egyház, az egyházi intézmények, személyek domináltak. A városiasodással, a világi polgárság számbeli gyarapodásával megjelent az igény a kultúrára (a tudomány és az irodalom szekularizálódik), városi iskolák, a püspöki egyházmegyékben székesegyházi és kolostori iskolák alakultak, melyek a papság és szerzetesség következő generációját voltak hivatva kinevelni. Ezek magasabb szintű stúdiumokat jelentettek, amelyek bár még nem egyetemenként működtek, de intézményileg sokban hasonlítottak azokra. Tulajdonképpen a középkorban ezekből alakultak ki a tényleges egyetemek.

A kezdeti problémákról többek közt még maga Luther támogatója és barátja, Melanchthon is kritikusan, lesújtóan vélekedett. Ekkoriban fogalmazza meg a humanista Rotterdami Erasmus a következő szavakat: „*Ahol csak lutherizmus van, ott veszendőbe mennek a tudományok.*”³⁹ Azonban Erasmusról és másokról is tudjuk, hogy érdeklődést mutattak a lutheri tanok iránt, mivel Luther fellépése a kor reneszánsz értelmiségét is magával ragadta. Melanchthon azt írta például Eobanus Hessusnak 1523-ban, hogy a tanulmányok és az oktatás szintje fokozatosan romlást mutat: „*Látom, hogy hozzám hasonlóan ugyanolyan fájdalommal viseltet a tanulmányok romlása kapcsán, amik csak épphogy fejlődésnek indultak meg és most ismét a süllyedés útjára kerültek (szerzői fordítás).*”⁴⁰ De megemlíthe-

³⁶ Barta János: i. m. 59.

³⁷ Kuhn, Thomas K.: *Haus* bei Martin Luther und im Luthertum. In: Eibach – Schmidt-Voges: i. m. 726.

³⁸ Luther eleinte kritikusan tekintett a szülők által otthon folytatott nevelésre, lásd: LVM 4 (2019), 186. „... a szülők legnagyobb része alkalmatlan a dologra, és nem tudja, hogyan kell a gyermekeket nevelni és tanítani.” Az eredeti német szöveget lásd: WA 15. 34.

³⁹ Pukánszky Béla – Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 151. Az eredeti forrásszöveget lásd: *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Tom. VII. 1527–1528. 366. „*Ubi cunq̄ue regnat Luteranismus, ibi litterarum est interitus...*”

⁴⁰ „*Ich sehe, daß Du den selben Schmerz empfindest wie ich über den Verfall der Studien, die erst vor kurzem ihr Haupt erhoben hatten und nun wieder zu versinken beginnen.*” Idézi Hammerstein, Notker: i. m. 339. Az eredeti forrásszöveget lásd: Bretschneider, Carolus Gottlieb (Hrsg.) (1834): *Corpus Reformatorum* (CR). Vol. I, III. Halle. Episto-

tő ugyanígy egy bizonyos Georg Wicell is, aki Luther kortársaként szintén kritikusan fogalmazott a protestantizmus és az egyetemek közti kölcsönhatások kapcsán: „*A lutherista iskolák nagyrésze romokban hever; sokan főgnak még jajgatni a Luther által megkárosított iskolák miatt (szerzői fordítás).*”⁴¹ A problémákat jól tükrözi egyetlen adat is: az új tanok megjelenése előtt a wittenbergi egyetemen csaknem másfél ezer hallgató tanult, 1526-ban kevesebb mint 20.⁴²

A kritikák és a kezdeti problémák azt is jelzik, mint ahogy majd a későbbiekben látjuk, hogy önmagában a lutheri oktatásreform nem működött, ehhez a humanizmus eszmerendszerére is szükség volt (külföldi történészek gyakran hozzák fel a *sapiens et eloquens pietas* fogalmat mint a humanizmus és a reformáció közti kompromisszumot).⁴³ A következő probléma a lutheri irányzat alapjaiból fakad, ami elutasítja a humanizmus emberközpontúbb vallásosságot hirdető tanait és a klasszikus, „pogány” szerzők kultuszát.⁴⁴ Ez abból fakadt, hogy Luther elvetette, de legalábbis máshogyan értelmezte azt a fajta reneszánsz kori egyházfelfogást, azt a római városi reneszánsz szellemiséget, ami erkölcsi, morális romlást okozott az egyházi életben. Jól látható, hogy a német területeken megjelent humanista eszmeáramlat voltaképpen a lutheri tanok hatására szorult vissza jelentősen. A hitélet újításai, a hitviták megjelenése, egy szóval a vallás kizárólagossága háttérbe szorította a világi tudományok működését és az irántuk való érdeklődést. A gyakorlatban szinte kizárólag a Biblia szövegeit tanították az új tanulókkal („*Az én kedves teológusaim lemondtak a fáradságról és munkáról, békét hagynak a Bibliának, és szentenciákat olvasnak.*”⁴⁵), és a további stúdiumok, az írás, olvasás és számolás csak a Szentírás és a lutheri katekizmus (a hitbéli élet gyakorlásának szabályzata) tanulmányozása után következtek. A későbbiekben az

larum Lib. III. 1523, 614. „*Intelligo enim, te sortem casumque studiorum nostrorum communiter mecum dolere, quae cum nuper caput sustulissent, frigere rursus incipient.*”

⁴¹ „*Die Schulen liegen bey den Luteristen großen Theils darnieder; man wird noch Ach und Weh über den Luther schreien allein der verstorren schulen halber.*” Idézi Hammerstein, Notker: i. m. 339.

⁴² Pukánszky Béla – Németh András: i. m. 151. A jelenség nem csak a wittenbergi egyetemen volt érezhető, a birodalom teljes egészét nézve a 16. század első negyedétől kezdődően mindenhol csökkent a hallgatóság száma, a visszaesés pedig csak évtizedekkel később hagyott alább. Delumeau, Jean (1997): *Reneszánsz*. Osiris, Budapest. 320.; Hammerstein, Notker (1994): *Universitäten und Reformation. Historische Zeitschrift*, 258, 1. 339. <http://doi.org/10.1524/hzhz.1994.258.jg.339>

⁴³ Hammerstein, Notker (1996b): *Humanism – Reformation – Counter-reformation*. In: Rüegg Walter: i. m. 116. Ideillő a következő idézet Melanchthon levelezéseiből: „*A tudományok és műveltség nélkül az egyházak sem virágozhatnak.*” Lásd: Almási Gábor (2017): *Reneszánsz és humanizmus*. L'Harmattan, Budapest. 303. Az eredeti forrásszöveget lásd: CR. Epistolarum Lib. VIII. 1540., 1100. „*Nam profecto sine literis et eruditione florere Ecclesiae non possunt.*”

⁴⁴ Pukánszky Béla – Németh András: i. m. 151.; Hammerstein, Notker: i. m. (1996b) 116.

⁴⁵ LVM 2 (2017), 221. WA 6. 460.

említett problémákat persze orvosolni fogják, rájönnek arra, hogy a válás kizárólagos oktatása negatív hatást gyakorol az egyetemes világi stúdiumok művelésére, és a kezdeti nehézségek megoldása után a református oktatás- és nevelésügy jelentős fejlődésnek indult és eredményeket ért el.

A protestáns oktatás sikere

A lutheri alaptézisekből a témánkhoz szorosan kapcsolódik a Sola Scriptura-elv, amely szerint minden hittételbéli állítás ismert forrása kizárólag a Szentírás szövege, semmilyen egyházi hagyomány, zsinat vagy mások nem írhatja felül. A reformátorok fő forrása minden tekintetben a Biblia volt, mely viszont még a korban nem volt elérhető a nyilvánosság, sőt egyes egyházi személyek számára sem. Az egyház bevett gyakorlata volt, hogy papjaival csak bibliai szemelvényeket, idézeteket, néhány soros forrásokat és főként az arról szóló értekező tanulmányokat olvastatott a hívek számára, mivel úgy tartotta az egyház, hogy a Szentírás eredeti szövegét főlegesen értelmezni, hiszen azt megtették a múlt nagy gondolkodói.⁴⁶ Valószínűleg az egyetemes római egyháznak a korszakban megnyilvánuló „züllöttsége” is okot adhatott arra, hogy az eredeti szöveg nem került az emberek kezébe, hiszen annak számos pontjával ellenkezően cselekedett. A nép viszont egyáltalán nem férhetett hozzá hitének irományaihoz, mivel azok kivétel nélkül latin nyelven íródtak, amit ők nem beszéltek. Luther Márton a Biblia német fordításával az anyanyelvi népoktatás fontosságát és annak lépcsőzetes bevezetését tűzte ki célul.

Az új hit terjedésével a reformátorok számára is világossá vált, hogy a köznevelés átalakítása, az iskolai tanmenetek befolyásolása kedvezően hat az általuk kívánt célok elérésében. A reformáció hívei, élükön Philipp Melanchthonnal, elkezdtek az oktatásreform-tevékenységüket.⁴⁷ Melanchthon gyermekkorától fogva kitűnő oktatásban részesült, későbbi újjító törekvései pedig egytől egyig visszatükröződnek a gyermekkori tanárok, professzorok tanításában. Melanchthon az említett oktatásreformmal korszerűsítette a wittenbergi egyetem bölcsészeti fakultását, tanszéket szervezett a Luther által fontosnak tartott latin, görög és héber nyelvnek, illetve itt jelenik meg először a gyakorlatban a közép- és

⁴⁶ Friedenthal, Richard (1983): *Luther élete és kora*. Gondolat, Budapest. 82–83.

⁴⁷ Melanchthon kapcsán egy nagyon fontos forrást érdemes kiemelni (*Unterricht der Visitatoren, an die Pfarrherrn im Kurfürstenthum zu Sachsen*, 1528), mely programszerűen, lépésről lépésre részletezi azokat az újjításokat és törekvéseket, amik a korabeli műveltségre erősen hatottak. A reformáció lényegi elemei mellett kifejtésre kerül az oktatás megreformálásának gondolata, sőt tételesen megfogalmazott programpontjai is, mely többek közt tartalmazza az elemi osztályok oktatásának vázlatát is, amelyet aztán később Szászországban törvénybe is iktattak, ezzel létrehozva az első „állami” iskola-rendszert.

felsőoktatási intézmények elkülönülése.⁴⁸ A reformáció tovább vitte és felvirágoztatta a humanista tudományt, gondolkodásra, beszédre nevelt, és a Sola Scriptura-elvhez méltóan igyekezett visszatérni a forrásokhoz. Nem véletlenül adták Melanchthonnak későbbi korok az oly sokszor emlegetett „*Praeceptor Germaniae*” (Németország tanítója) jelzőt,⁴⁹ mely jól mutatja fontosságát és tekintélyét a korszakban.

Tehát a reformáció erősen hatott az oktatásra és művelődésre, számos új alsó-, illetve középfokú oktatási intézményt hozott létre, melyek a széles néptömegek műveltségét volt hivatva előmozdítani. A protestáns alap- és középfokú oktatási intézmények hatására a népoktatás kezdetét láthatjuk megjelenni. Ugyanez szintén lejátszódik az egyetemek között, igen korán létrejönnek az első protestáns szellemiségű felsőoktatási intézmények a német területeken. Az első lutheránus szellemiségű egyetem (amely már az alapítás kezdetétől az új tanok szerint működött) a marburgi volt, melyet igen korán, 1527-ben alapítottak.⁵⁰ Ezek után megkezdődött a fellendülés, az egyetemek közül elsősorban Wittenberget és Lipszét érdemes kiemelni, mert erre a két egyetemre nagy számban érkeztek külföldi diákok – nem hiába, hiszen a reformáció elindítója, Luther is itt tartott előadásokat Melanchthonnal együtt, és mindenki kíváncsi volt a hitújítóra – főleg a skandináv északi területekről, Angliából, Itáliából, Kelet-Európából és a Magyar Királyságból. Utóbbit azért is érdemes megemlíteni, mert a Magyar Királyság területéről korábban Krakkó, illetve Bécs volt a fő iránya és úti célja a peregrinációnak, de a reformáció oktatásra gyakorolt hatása következtében ez megváltozott.

Néhány adat arról, mennyire volt népszerű Wittenberg a korban. Ha Heinz Schilling táblázatát – amelyben ismerteti a 10 000 főnél nagyobb korabeli német városokat – megvizsgáljuk,⁵¹ nem találjuk az említett várost. Tehát Wittenberg lakosságának kevesebb mint 10 000 főnek kellett lennie, a 16. század közepén kb. 2000–4500 lakosa volt.⁵² Ha ezt összevetjük Martin H. Jung adataival – aki három ciklusban határozta meg a 16. századi Wittenberg város egyetemén tanultak összlétszámát: 1533 és

⁴⁸ A wittenbergi egyetem oktatásának változásairól, fejlődési irányairól a legteljesebb magyar nyelvű tanulmány: Ittzés Gábor (2014): A wittenbergi egyetem a 16. század első évtizedeiben. *Történelmi Szemle*, 56. évf. 3. sz. 423–452.

⁴⁹ Jung hozzáteszi, hogy nem ez az egyetlen jelző, melyet a humanista professzor kiérdemelt, használták még a *Praeceptor Scandinaviae*, *Angliae* és *Europae* megnevezéseket is. Vö.: Jung, Martin H.: i. m. 144.; Klaniczay Tibor külön kiemeli, hogy a magyar területeken Philipp Melanchthont úgy emlegették, mint Magyarország tanítóját („*Praeceptor Hungariae*”). Klaniczay Tibor (2001): *Stílus, nemzet, civilizáció*. Balassi, Budapest. 53.

⁵⁰ Mikonya György: i. m. 328.

⁵¹ Schilling, Heinz (2015): *Die Stadt in der Frühen Neuzeit*. Oldenbourg, München. 12–13. <http://doi.org/10.1515/9783110399646>

⁵² Adam, Wolfgang – Westphal, Siegrid (Hrsg.) (2012): *Handbuch kultureller Zentren der Frühen Neuzeit: Städte und Residenzen im alten deutschen Sprachraum*. De Gruyter, Berlin. 2215. <http://doi.org/10.1515/9783110295559>

1537 között 1199, 1548 és 1552 között 3041, 1568 és 1572 között 3540 diák tanult⁵³ –, azt jelenti, hogy az ekkoriban az egyetemet látogatók létszáma majdnem elérte a tényleges városlakók felét. Luther tevékenysége persze a városfejlődést is jelentősen ösztönözte, a tömeges peregrináció nyilvánvalóan kedvezően hatott a városok életére, gazdaságára.

Összegzés

Azt, hogy mennyire volt sikeres a 16. századi oktatás-művelődés felfutása, jól mutatja a következő adat: a német területeken a században kb. az 5%-ot ért el az írni-olvasni tudók aránya.⁵⁴ Ez nem tűnik soknak, de annak fényében, hogy Lutherék és a humanisták ennyire meg tudták emelni, és hogy erre sikerként hivatkoznak a történészek, azt jelenti, hogy a helyzet az 1500-as években, tehát akkor, amikor a legtöbb egyetem alakult, rosszabb volt, írni-olvasni csak elenyészően kevesen tudtak, voltaképpen csak a legszűkebb réteg (a felsőpapság). Ez igazolja a 16. századi művelődés sikerességét. Azt sem szabad elfelejteni, hogy hiába hoztak létre sok új oktatási intézményt, alapvetően ez még nem jelentette azt, hogy mindenki iskolába járt volna, Lutherék inkább csak elindítottak egy folyamatot, ami az említett hatásokkal járt a korabeli, elsősorban német területeken.

⁵³ Jung, Martin H: i. m. 106. Ami a számadatokat illeti, a kiindulópont a Repertorium Academicum Germanicum (RAG) adatbázisa, amely 1250-től 1550-ig, illetve 1550-től 1600-ig gyűjtötte össze a német egyetemek hallgatóinak listáját: <https://rag-online.org> (2022. 11. 09.).

⁵⁴ Barta János: i. m. 90.